

За редакцією
Умберто Еко

2-ге видання,
перероблене

Харків
«Фоліо»
2024

Зміст

- 14 Загальна хронологічна таблиця
- 17 Вступ до античності.
Умберто Еко

ІСТОРІЯ

- 44 Хронологія
- 46 Вступ.
Лучіо Мілано

Неолітична революція та початок урбанізації (8000—4000 рр. до н. е.)

- 78 Ідея «неолітичної революції» та процес економічних та соціальних трансформацій.
- 87 Зона Родючого півмісяця та «перша неолітична революція».

- 109** «Друга неолітична революція»: керамічний неоліт.
- 122** Виникнення відтворювального господарства у Єгипті та перші ієрархічні спільноти.
- 129** Урбанізація та виникнення соціальної та економічної ієрархії у Месопотамії.

***Близький Схід та Єгипет
в IV тисячолітті до н. е.***

- 136** Пізній анатолійський халколіт.
- 144** Періоди Давнього та Середнього Уруку в Месопотамії.
- 151** Період Пізнього Уруку та «міська революція».
- 157** Поширення Пізньоурукської культури.
- 167** Протоміські культури Леванту та Єгипту.

***Від міста до імперій
(3100—2000 рр. до н. е.)***

- 178** Походження міста.
Массімо Майоккі
- 197** Протодинастична доба в Месопотамії.
Массімо Майоккі
- 217** Міста і державні формації в решті частин
Близького Сходу.
Массімо Майоккі
- 230** Давньоаккадський період.
Массімо Майоккі
- 246** III династія Уру.
Массімо Майоккі
- 261** Утворення єгипетської держави
і Стародавнього царства.
Еммануеле М. Кіампіні

**Територіальні держави:
Ассирія, Вавилон,
Хетське царство
(2000—1500 рр. до н. е.)**

- 284** Шамші-Адад та царство Верхньої Месопотамії.
Нікла Де Дзорці
- 295** Вавилон та спадщина Шумеру.
Нікла Де Дзорці
- 306** Ассирійські торговці в Анатолії.
Нікла Де Дзорці
- 318** Кочівники та осіле населення Середнього Євфрату.
Нікла Де Дзорці
- 332** Вавилон в епоху Хаммурапі.
Нікла Де Дзорці
- 357** Єгипет та Середнє царство.
Нікла Де Дзорці

**Період
міжнародних відносин
(1500—1200 рр. до н. е.)**

- 378** Період Амарни: політика та дипломатія.
Єлена Девеччі
- 397** Єгипетська політика в Сирії-Палестині.
Єлена Девеччі
- 405** Орити та царство Міттани.
Єлена Девеччі
- 416** Хетська імперія та зіткнення з Єгиптом.
Єлена Девеччі
- 430** Вавилон та Ассирія.
Єлена Девеччі
- 445** Єгипет Нового царства.
Єлена Девеччі

**Криза кінця тисячоліття
та рух населення
(1200—600 рр. до н. е.)**

- 474** «Народи моря» і криза Східного Середземномор'я.
Джанкарло Лачеренца
- 482** Ассирія, Вавилон, Елам.
Джанкарло Лачеренца
- 492** Новохетські царства і арамейські держави.
Джанкарло Лачеренца
- 504** Фінікійці й колонізація Середземномор'я.
Джанкарло Лачеренца
- 515** Ізраїль та Левант.
Джанкарло Лачеренца
- 534** Аравійський півострів і торгові шляхи.
Джанкарло Лачеренца
- 542** Пізній і післярамесидський період Єгипту.
Еммануеле М. Кіампіні

**Ассирійська імперія
(900—600 рр. до н. е.)**

- 562** Народження ассирійського імперіалізму.
Луїза Барбато
- 569** Темпи ассирійських завоювань.
Луїза Барбато
- 577** Територіальна структура та адміністрування імперії.
Луїза Барбато
- 588** Економіка та суспільство в Ассирії.
Луїза Барбато
- 597** Війна, армія та депортації.
Луїза Барбато
- 606** Ассирійська культура.
Луїза Барбато

**Спадщина імперії: халдеї, мідійці, перси
(600—300 рр. до н. е.)**

- 614** Падіння Ассирійської імперії та її спадкоємці: вавилонці, мідійці та перси.
Майкл Юрса
- 632** Нововавилонська імперія: політична та економічна структура.
Майкл Юрса
- 647** Організація Перської імперії та ассирійська спадщина.
Майкл Юрса
- 665** Завоювання Александра Македонського.
Майкл Юрса
- 671** Занепад вавилонської культури в елліністичну епоху. *Майкл Юрса*
- 681** Перський період в Єгипті та останній етап автономії.
Еммануеле М. Кіампіні
- 695** Тематичні хронологічні таблиці

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

- 702** Хронологічна таблиця
- 704** Вступ.
Лучіо Мілано

Деякі аспекти походження мистецької культури Близького Сходу (3200—2000 рр. до н. е.)

- 728** Монументальна архітектура храмів і палаців та будівництво міста.
Давід Надалі
- 742** Монументи війни та війна монументів: роздуми щодо військових урочистостей.
Давід Надалі
- 756** Боги, герої, фантастичні істоти та монстри у гліптиці III тисячоліття до н. е.
Давід Надалі
- 766** Іконографія жінки з дитиною в сирійському мистецтві: алегорична форма влади?
Давід Надалі
- 774** Цар-будівничий: образи правителя та його діянь.
Давід Надалі

Ринки, мистецтво та влада в середньобронзову добу (2000—1500 рр. до н. е.)

- 786** Подорож Месопотамією.
Луїджі Туррі
- 800** Палац Марі.
Луїджі Туррі
- 812** Стела царя Хаммурапі та прадавнє законодавство.
Луїджі Туррі

Мистецтво міжнародної епохи (1500—1200 рр. до н. е.)

- 828** Слонова кістка та золото. Мистецтво міжнародної епохи.
Луїджі Туррі
- 842** Єгипет і Левант. Єгипетське бачення Близького Сходу.
Луїджі Туррі

- 857** Уявлення про потойбічний світ.
Луїджі Туррі
- 876** Хаттуса — мистецтво та архітектура столиці хетів.
Луїджі Туррі
- 888** Піраміди та зикурати.
Луїджі Туррі
- 902** Амарнське мистецтво.
Луїджі Туррі

***Занепад і нові технології
(1200—900 рр. до н. е.)***

- 914** Мистецтво металургів.
Луїджі Туррі
- 924** Історія скла.
Луїджі Туррі
- 936** Касситське мистецтво.
Луїджі Туррі
- 944** Слова як цвяхи. Від піктограм до абетки.
Луїджі Туррі

***Мистецтво та ідеологія імперії
(900—600 рр. до н. е.)***

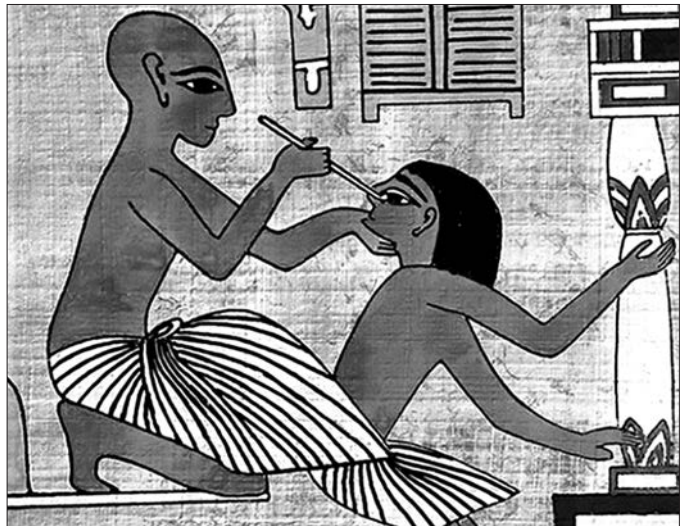
- 964** Столиця імперії та імперія столиць.
Створення асирійцями міста та території держави.
Давід Надалі
- 976** Історичні обставини та розповідь за допомогою образів.
Давід Надалі
- 984** Військова організація в Асирійському царстві: склад війська, стратегія та тактика нападу.
Давід Надалі
- 1000** Бюрократія в імперії та її інструменти: кореспонденція, армія чиновників і державна печатка.
Давід Надалі

- 1003** Спонтанна мобільність: ідеї, форми та культурні моделі у русі.
Давід Надалі

Спадок і традиція (600—300 рр. до н. е.)

- 1014** Вавилон — небесне місто: проект і його значення.
Давід Надалі
- 1027** Вавилонська вежа: Вавилон між реальністю та міфом.
Давід Надалі
- 1034** Перське мистецтво: еkleктизм і неперервність.
Давід Надалі

НАУКА І ТЕХНІКА

- 1046** Хронологічна таблиця
- 1048** Вступ.
П'єтро Корсі

Зародження техніки

- 1060** Матеріальна основа первісних суспільств.
Джованні Ді Паскуале

Єгипет і Месопотамія: технічна система великих імперій

- 1078** Технічна система та спостереження за природою у Стародавньому Єгипті.
Джованні Ді Паскуале
- 1094** Технічна система Близького Сходу.
Джованні Ді Паскуале
- 1108** Видобуток та обробка металів на Стародавньому Близькому Сході та в Стародавньому Єгипті.
Антоніо Клерікуціо

Астрономія: догрецька середземноморська цивілізація

- 1124** Астрономія у середземноморських цивілізаціях.
Джорджо Страно
- 1138** Астрономія в Месопотамії.
Джорджо Страно
- 1154** Єгипетська астрономія.
Джорджо Страно

Медицина

- 1172** Сукупність хвороб у доісторичні часи та стародавню добу.
Джилберто Корбелліні
- 1183** Єгипетська медицина: філософія, лікарі, лікування та бальзамування.
Валентіна Гадзаніга

- 1192** Медицина в Месопотамії: філософія, лікарі та лікування.
Джильберто Корбелліні
- 1100** Єврейська медицина: філософія, лікарі та лікування.
Стефано Арієті
- 1206** Китайська медицина.
Донателла Россі
- 1212** Індійська медицина.
Донателла Россі

МУЗИКА

- 1222** Хронологічна таблиця
- 1224** Вступ.
Лука Марконі та Елеонора Рокконі

Від первісних звуків до середземноморських музичних культур

- 1234** Звуковий досвід у первісності: нові перспективи музичної археології.
Грем Лоусон

- 1249** Музика Стародавнього Єгипту.
Александра фон Лівен
- 1262** Музика в культурах Месопотамії.
Далія Шегата
- 1278** Музика Етрурії.
Еміліано Лі Кастро

ДОДАТОК

- 1294** Мапи

2500 до н.е.	2000 до н.е.	1500 до н.е.	1000 до н.е.	900 до н.е.	800 до н.е.	700 до н.е.	600 до н.е.	500 до н.е.	4
Історія									
2200 Падіння царства Ур	1992—1750 Царювання Хаммурапі у Вавилоні	1600—1100 Мікенська цивілізація в Греції та на узбережжі Егейського моря	1194—1184 Троянська війна		776 Традиційна дата перших Олімпійських ігор		594 Реформи Солона в Афінах	480—479 II Греко-перська війна	
2400 Саргон Аккадський об'єднує Месопотамію	1620 Початок експансії хетитів у Анатолії та Сирії	1180—1170 Кінець імперії хетитів			753 Заснування Риму	689 Руйнування Вавилона	612 Руйнування Ніневії	431—404 Пелопоннеська війна	
2500 Заснування Марі		1285 Битва при Кадеші	1124 Навуходоносор, цар Нововавилонської імперії				509 Рим, падіння монархії	490 Битва при Марафоні	477 Делоський союз Афіни набувають імперії
Література									
	2012—2004 «Плач про руйнування Ура» і «Прокляття Аккада»	1200 Епос про Гільгамеша					640—630 Народилися на Лесбосі поети Сафо і Алкей	498 Піндар, «Піфійські оди»	
2350 Єгипет, VI династія, «Книга мертвих»	1792—1750 Кодекс Хаммурапі	XIII—XIV ст. «Енума Еліш» (поема про створення світу)			VIII ст. Грецький алфавіт поширюється в Римі	II пол. VI ст. Пісістрат збирає «розсіяні пісенспівні» Гомера	VIII—VII ст. Гесіод, «Роботи і дні»	405 Евріпід, Народився Геродот	460 Народився Сократ
								458 Есхіл, «Орестея»	
Філософія									
							624—548 Фалес	470/469—384 Сократ	
							575—490 Піфагор	460—370 Демокрит	
							515/510—436 Парменід	428/427 Платон	
								540—480 Геракліт	
Наука і техніка									
						VI ст. Формула Піфагора, його знаменита теорема		550—475 Гекатей Мілетський створює карту Землі	
							V ст. Вавилон, перші телескопи, що базуються на спостереженні зірок		
Образотворче мистецтво									
2551—2528 Піраміда Хеопса	1479—1425 (XVIII династія) Тутмос III розширює Карнакський храм				760—750 Афіни, Діпilonська амфора		540 Тарквінія, гробниця Биків	530 Афіни, червонофігурний витісняє чорнофігурний	
	1700—1450 Розквіт критської культури	сер. XIII ст. Мікени, Левові ворота							
Музика									
	II тисячоліття Вавилон, клинописний текст про спосіб налаштування 7 дьютонічних ладів ліри					Змагання дифрамбічних хорів під час Великих Діонісій в Афінах	508 Діонісій в Афінах	408 Евріпід, встановлення музики	

0 до н.е.	300 до н.е.	200 до н.е.	100 до н.е.	0	100	200	300	400	500
	336—323 Царювання Александра Великого	146 Руйнування Коринфа	58—50 Завоювання Цезаря у Галлії		98—117 Імператор Траян		285—305 Імператор Діоклетіан	379—395 Імператор Феодосій. Після його смерті імперія поділена між Гонорієм та Аркадієм	
	264—241 I Пунічна війна	Руйнування Карфагена	49—45 Громадянська війна між Цезарем і Помпеем		68 Самогубство Нерона і кінець династії Юлів-Клавдіїв		313 Міланський едикт	476 Кінець Західної Римської імперії	
359—336 Царювання Філіпа II Македонського	218—201 II Пунічна війна	197 Римські легіони розгромили македонську фалангу	31 Битва при Акціумі	27 Октавіана проголосили Августом (імператором)			337 Смерть Костянтина	410 Розграбування Риму Аларіхом	
414 Аристофан, «Птахи» «Вакханки» Флот Фукидід Софокл, «Цар Ціп»	255—250 Народження Плавта	190—185 Народився Теренцій	94 Народився Лукрецій	29—19 Вергілій, «Енеїда»	77—78 Пліній Старший, «Природничі історія»	50 Євангелія від Матвія, Марка і Луки			
	300 Менаандр, «Третейський суд»	168 Полібій у Римі	84 Народився Катулл	27—23 Вітрувій, «Про архітектуру»	63 Сенека, «Моральні листи до Луцілія»	117 Тацит, «Аннали»	на початку II ст. Йосип Флавій, «Сирейські старожитності»		
		106 Народився Цицерон	43 Народився Овідій	47 Цезар, «Записки про громадянську війну»	125—128 Народився Апулей				
99	341—270 Епікур		45 Цицерон присвячує себе філософії	40-65 літературна діяльність Сенеки	45—125 Плутарх	50—138 Епіктет	205—270 Плотін	354—430 Бл. Августина	480—525 Боетій
127—347	335 Арістотель засновує Ліцей						III ст. Діоген Лаєрський	бл. 500 Діонісій Ареополіт	
320 Теофраст, класифікація рослин	250 Закон Архімеда	240 Ератосфен виміряв окружність Землі	150 Гіппарх розрахував відстань від Землі до Місяця	46 Юлій Цезар, реформи календаря	23 Страбон, «Географія»	150 Клавдій Птолемей, «Альмагест»	III ст. Аполлоній з Перге, «Конічні перетини»	450 Математик Гіпатія вбита групою християн в Александрії	
	300 Евклід, «Елементарна геометрія»	IV ст. Евдокс Книдський, модель руху планет	III ст. Александрійська бібліотека			160 Досягнення Галена в медицині	190 Використання вогняного колеса	190 Поява перших текстів з алхімії	
480—470 Золотий вік римської грабничня ринальника вазопис	447—432 Афіни, Фідій і Іктін будують Парфенон			64—68 Рим, Золотий палац Нерона	80 Рим, Амфітеатр Флавіїв (Колізей)	110—113 Рим, Колонна Траяна	203 Триумфальна арка Септімія Севера	315 Рим, Триумфальна арка Костянтина	380 Рим, срібна скринька зі скарбів, що зберігаються на Есквіліні
	450 Канон Поліклета								
	364 Рим, виступ танцюристів з Етрурії	364 Римські ігри		I ст. Тітіньяк, зразки кельтських карників (бойових сум)	2 Навчальний заклад «Augustalia»	II ст. Мезомер Критський, музикант при дворі Адріана, «Гармоніка» Клавдія Птолемея; Рим, Александрос дає перший публічний концерт			

Вступ до античності

Умберто Еко

Коли ми розмірковуємо про класичну античність, на згадку природно приходять Греція та Рим. Проте ані грецька цивілізація, ані римська не можуть бути досягнуті без відтворення — хоча б у стислому вигляді — їхнього східного коріння.

Від фінікійців до Греції надходить структура алфавіту, від різних народів Близького Сходу запозичуються техніка обробки скла та металів, різні медичні практики, астрономія, математика, деякі технології, саме поняття про місто... Тому робота, присвячена класичному світові, щоб досягти Парфенону, має розпочинатися із зикурату або з пірамід.

Потім — Греція. Неможливо уявити західну цивілізацію і, зокрема, європейську цивілізацію, без того, щоб окреслити для себе «грецьке диво» у всій його довершеності: скульптура, архітектура, філософія та наука. Європейська культура пронизується іудейсько-християнським мисленням настільки, наскільки цей вплив проходить через фільтр еллінізму (та римських старожитностей), адже сама Біблія на Заході протягом століть знаходилася в обігу виключно у латинській версії.

Проте, що ми маємо на увазі, коли говоримо про грецьку модель? Зазвичай, ми посилаємося на значно більш пізню розробку, якщо бажаєте, часів Відродження або неокласицизму. Коли ми милуємося (і часто школа чи послужливе видавництво нас у цьому надихають) білим еллінізмом, з білими статуями та білими храмами, ми забуваємо або ігноруємо той факт, що статуї та храми були кольоровими. Часто ми бачимо «еллінізм» переважно

*Деталь
Атлета
Вестмакотта,
копія
з грецького
оригіналу,
приписується
Поліклету,
друга половина
I ст. до н. е.
(оригінал —
близько
440 р. до н. е.).*

таким, яким його уявляли собі прихильники божественної пропорції епохи Відродження або рафіновані естети часів Канови, аніж так, як жили сучасники Парменіда, чи Сократа, чи Птолемея.

Коли ми розмірковуємо про Афіни філософських діалогів на агорі, урочистих та освітлених, ми часто забуваємо про Афіни торговців, моряків Пірею, про рабів, про той світ кипучої діяльності, який представив Арістофан. Думаючи про Грецію, ми запам'ятовуємо преференції своєї аполлонівської моделі, забуваючи про іншу, діонісійську; вивчаючи в школах Афіни Академії та Ліцею, залишаємо в тіні, в якій вона, власне, народилася, Грецію містерій, що є ближча до Аїду, ніж до Олімпу.

Це слушно й для Риму. Отже, чи бажаємо ми таким чином наголосити на темних сторонах греко-римської цивілізації, розуміючи водночас, що вони не існували, але були представлені поетами та митцями?

У наших музеях ми бачимо статуї Афродіти чи Аполлона, які у чистоті мармуру демонструють ідеалізовану красу. У V столітті до н. е. Полієкт створив статую, згодом названу Канон, в якій гармонійно поєдналися всі правила ідеальних пропорцій; пізніше Вітрувій визначить справжні пропорції частин тіла в цілісній фігурі. Природно, що

Суперечка між Афіною та Посейдоном за володіння Аттикою.
Реконструкція західного фронту Пантеону, яка базується на малюнку 1896 р., виконаному австрійським скульптором Карлом Шверцеком, гіпс, Афіни, музей Акрополя

у світлі цієї ідеї краси можуть бути розцінені як потворні всі істоти, що не втілюють ті пропорції.

Але якщо античність ідеалізувала красу, неокласицизм ідеалізує античність, забуваючи, що вона (часто під впливом східних традицій) передала західній традиції також зображення незграбних, гротескних, несумірних істот, у заперечення будь-яких канонів.

Грецький ідеал досконалості представлений калокагатією (*kalokagathia*), терміном, що народжується від поєднання частки калос (*kalos*, яка загалом перекладається як «красиве») та агатос (*agathos*, зазвичай перекладається як «добрий», але відповідає цілій серії позитивних значень). Підмічено, що бути *калос* та *агатос* означає в цілому те саме, що в англосаксонському світі пізніше утворить аристократичне поняття джентльмена, особистості поважної зовнішності, наділеної хоробрістю, стилем, здатністю проявити спортивні, військові та моральні чесноти. У світлі цього ідеалу еллінізм напружував значний обсяг літератури щодо зв'язку потворності фізичної й потворності моральної.

Звичайно, якщо для Платона справжньою реальністю був світ Ідей, тінню та імітацією яких є світ матеріальний, потворність має бути ідентифікована з небуттям, враховуючи, що у Парменіда йдеться про те, що не можуть іс-

Суперечка між чоловіком та його дружиною. Сцена з комедії. Кратер, що походить з Пулії, IV ст. до н. е., Відень, Музей історії мистецтв

нувати ідеї речей поганих та мерзенних, як безчестя чи бруд. Таким чином, потворність існуватиме виключно у матеріальному світі, як вимір недосконалості фізичного всесвіту у порівнянні з ідеальним світом.

Пізніше Плотін, який більш радикально визначав матерію як погану та помилкову, оперував ідентифікацією, очищеною від бруду матеріального світу.

І все ж у повсякденній реальності грецька людина знала, що велика моральна краса могла супроводжуватися значною фізичною потворністю. Мов Силен, огидно виглядав Сократ, який мав, тим не менш, велику душу, і

*Господар
та раб у дорозі.
Сцена з комедії.
380—370 рр.
до н. е.*

вкрай потворним був раб Езоп, котрий був, однак, майстром мудрості.

Платон у «Республіці», розглядаючи потворність як брак гармонії, що знаходився у протистоянні з добротою душі, рекомендував наївним дівчаткам уникати зображень потворних речей, припускаючи, проте, що навіть в їхній глибині наявна певна ступінь краси, притаманна усім речам, у обсязі, в якому проявляють себе відповідні ідеї; тому можна назвати красивими дівчинку, кобилу, горщик, при цьому кожен наступний з перелічених буде, однак, більш потворним, ніж попередній.

Метона з Горгоною з храму Афіни у Сіракузах, 560 р. до н. е., фарбована теракота, Сіракузи, Археологічний музей

Арістотель у «Поетиці» узаконив принцип, який залишатиметься загальноновизнаним впродовж століть та полягатиме у тому, що потворні речі можуть бути відтворені красиво — адже від самого початку викликає захоплення спосіб, яким Гомер яскраво передав фізичну і моральну неприємність Терситу.

Нарешті ми бачимо пізніше, у середовищі стоїків, що Марк Аврелій визнав, що навіть потворність і недоліки,

наприклад тріщини у скоринці хліба, щось додають до загальної приємності всього.

Грецький світ переслідувало багато різновидів потворності та злодійства. Навіть якщо процесії Вакха поєднували п'яних та комічно огидних силенів, власне у симпосії прославлявся як славна чеснота опір Сократа найщедрішим узливанням.

У грецькій культурі існують підземні зони, де відбуваються містерії (як в Елевсині) та герої (як Одисей та Еней) заглиблюються у печальні тумани потойбічного царства, жахи про яке переповідав вже Гесіод. Класична міфологія є каталогом невимовної жорстокості: Сатурн пожирав власних дітей; Медея вбивала своїх дітей, щоб помститися невірному чоловікові; Тантал приготував та подав як їжу свого сина Пелопа, щоб перевірити прозорливість богів; Агамемнон не посоромився принести у жертву дочку Іфігенію, аби викликати схильність до себе богів; Атрей подав м'ясо дітей на стіл братові Тіесту; Егіст вбив Агамемнона, щоб відібрати в нього дружину Клітемнестру, яка буде вбита своїм сином Орестом; Едіп, хоча й несвідомо, здійснює батьковбивство та інцест... Це світ, в якому домінує зло і навіть красиві істоти діють по-звірячому жорстоко.

У цьому всесвіті блукали жахливі істоти, адже гібриди, які порушують закони природних форм, є гидкими: взяти хоча б сирен у Гомера (які не були такими, як їх представляла пізніша традиція: чарівні жінки — від хвоста — риби, від середини тіла — потворні хижі птахи), Сциллу та Харибду, Поліфема, Химеру; Цербера та гарпій у Вергілія; а ще Горгон (з найжаченими зміями на голові та з іклами кабана), сфінксів з чоловічими головами та тілами левів, фурій, кентаврів, знаменитих своєю дво-якістю, Мінотавра з головою бика та тілом людини. Якщо нащадки уявляли собі еру калокагатії, їх надихали також ці прояви потворного, від Данте до наших днів.

Незаймана римська дівчина, вийшовши з храму Вести, на розі вулиці зустрічала статую Пріапа, молодшого божества, наділеного величезними геніталіями. Син Афродіти

На сторінці
поряд:
статуетка,
що символізує
Баубо,
з ботросу
(вотивної
криниці) зі
святилища
Деметри
і Кори в Прієні
(Туреччина),
IV—II ст.
до н. е.,
теракота,
Берлін

був покровителем родючості, його зображення, зазвичай з деревини смоківниці, розміщувалися на полях та городах, щоб захистити врожаї та як городні пугала; вважалося також, що вони можуть утримувати на відстані злодіїв, загрожуючи їм згвалтуванням. Він був, звичайно, непристойним, вважався смішним, і з цієї причини його надмірна частина тіла, яка була некрасивою, також визначена як аморф (*amorphos*), гидка (*aischron*), оскільки відхилялася від природної форми. На одному барельєфі з Аквілеї епохи Траяна зображений момент, коли Афродіта, відчувши відразу до зовнішності народженого сина, відштовхує його. Нарешті, він не був щасливим богом: його позиціонували як «моноліт», оскільки вирізали його з єдиного шматка деревини, становили у полі без можливості рухатися, без здатності до метаморфозу, властивій багатьом міфологічним персонажам, розчавленого самотністю та неспроможністю, незважаючи на його гіпертрофовані особливості, спокусити німфу. Жалість простежується у тоні, яким про нього розповідає Гораций: «Був перешкодою всім, пнем від смоковниці зайвим... / Тесля, проходячи поруч, схотів з нього лавку зробити / Та передумав. Пріапа зробив. Тож тепер відганяю / Злісних птахів та злодіїв. Зухвало стирчить сук червоний / (Злодіям ходу нема), тож і немає злодіїв, а прутом, / Тим, що на маківці є, відганяю птахів, щоб не в змозі / Були вони заподіяти шкоди городу» (*Горацій, «Сатири», 1, 8, перекл. В. Амеліна*).

І все ж таки Пріап був веселим та симпатичним божеством; друг подорожан, в цій якості він був представлений різними поетами, від Теокрита до численних авторів «Палатинської антології». Пріап символізував ті тісні зв'язки, які від самого початку завжди встановлюються поміж потворністю, непристойністю та комічністю.

З іншого боку, класичний світ був вельми чутливим до незвичайних явищ та подій, які розглядалися як ознаки неминучого нещастя: такі дивні факти, як дощ з крові, тривожні випадки, вогні на небі, аномальні пологи, діти

подвійної статі, описані у «Книзі знаків» Юлія Обсеквента (яка у IV ст. до н. е. перелічила всі дивовижні факти, що трапилися у Римі в попередні віки).

Можливо, спираючись на досвід у цих аномаліях, Платону вдалося уявити постать первинного андрогіна, й, вірогідно, частки на тому ж підґрунті були задумані багато з тих монстрів, які, як говорили, населяють землі Африки й Азії та про яких надходять поодинокі та неточні відомості. Про дива Індії у IV ст. до н. е. пише Ктесій Кнідський. Його праця втрачена, але її надзвичайні істоти потрапляють до «Природничої історії» Плінія, яка надихнула на створення незліченної кількості наступних компендіумів. У II ст. до н. е. Лукіан із Самосати в своїй «Правдивій історії», вже щоб спародіювати традиційне легковір'я, виводить на сцену гіпогрифів, птахів з крилами з листя салату, мінотаврів та сумнівних стрільців, великих, як дванадцять слонів.

Чи насправді Греція та Рим знали тільки тих богів, котрі населяють наші музеї? І як щодо загальної думки про те, що жінці, зачиненій у домі, дозволяється обговорювати філософію з чоловіками, тільки якщо вона погоджується стати гетерою або куртизанкою? Грецьке та латинське женоненависництво часто сягає справді образливих розмірів; Катулл та Марціал надають нам огидні жіночі портрети, та запекло женоненависницькою є «Сатира VI» Ювенала. А Горацій? У «Еподі XII» читаємо:

*Гротескна
фігурка
горбаня,
який тримає
сувій папірусу
(можливо,
Езоп), з Адри
поблизу
Александрії
Єгипетської,
330 р. до н. е.,
бронза, Париж,
Лувр*

«Що шукаєш ти, жінко, яка гідна чорношкірих слонів? / Чому надсилаєш подарунки, чому шлеш листи кохання до мене, / адже я не темпераментний юнак та й ніздрі в мене не заткнуті? / Тому, тільки за запахом, краще за мисливську собаку, / що знаходить, де переховується дикий кабан, я відчуваю, що в носі моему завелися поліпи, / або під волохатими пахвами засів смердючий дзьоб. / О, який піт і який жахливий сморід піднімається з кожної її частини тіла! / Коли неприборканим пенісом / вона поспішає задовольнити дику хіть; / не тримаються вже на щоках розмоклі рум'яна / та пудра, приготована на крокодилячому гної; / та, даючи волю хіті, ламаєш основу ліжка, / разом з усім балдахіном...»¹

Але ми ще більш жорстокі. Класичні Афіни пропонують нам модель полісу, добре впорядковану та керовану демократичними законами. Дамо слово тим, хто співав їм дифірамби, перечитуючи промову Перікла (яку Фулідід наводить у «Історії Пелопоннеської війни», II, 37—40). Ця промова була та залишається протягом століть епіфанією демократії, у першому наближенні вона є чудовим описом того, як нація може жити, гарантуючи щастя своїм співгромадянам, обмін ідеями, вільне прийняття законів, повагу до мистецтв та до освіти, прагнення до рівності.

«У нас державний устрій, не схожий на спосіб життя наших сусідів: ми скоріше самі даємо зразок іншим, ніж наслідуємо їх. Отже, і називається він демократією через те, що основа його не меншість, а більшість громадян. Вона згідно з нашими законами дає всім громадянам рівні права, що ж до суспільної поваги, то в нас кожний користується нею, але не тому, що якась частина громадян його підтримує, а тому, що сам він має певну добродішність...»

А коли хто зробив щось добре для міста, то навіть бідність не позбавляє його поваги. Ми живемо вільні у на-

¹ Офіційний переклад українською мовою не публікувався, тут наведений переклад з італійського перекладу, що його цитує У. Еко, зроблений перекладачем О. Сминтиною.

Силен та менади. Гідрія (сосуд для переноски води) іонійського виробництва, знайдена у Червтері, 525 р. до н. е., розписна теракота, Відень, Музей історії мистецтв

шій державі: ми не плекаємо в нашому щоденному житті підозри один на одного, ми не виявляємо гніву до ближнього, коли він учиняє щось для своєї насолоди, не показуємо йому нашого незадоволення, хоч і не шкідливого, але здатного засмутити. Не обмежені примусом у приватному житті, ми не порушуємо законів у житті громадському найбільше через повагу до них. Ми завжди слухаємося тих, хто стоїть при владі. Ми шануємо зокрема ті закони, які встановлені на користь скривджених, і хоч ці закони не записані, вони завдають ганьби тим, хто їх зневажає.

На нашу думку, ми влаштовуємо добрий відпочинок від праці нашому розуму змаганнями та офірами, котрі відбуваються що два роки, а також і привабливою обстановкою у кожного вдома, яка щодня відганяє смуток. Наше місто таке велике, що до нас надходить звідусіль все, що тільки існує, і тому воно здається нам, коли ми ним користуємося, таким звичайним, неначе б воно було тутешнє, а не від чужих людей [...].

На сторінці поряд: *Силен та менада. Гідрія (сосуд для переноски води) іонійського виробництва, знайдена у Червтері, 525 р. до н. е., розписна теракота, Відень, Музей історії мистецтв*